

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

SPECIFICITIES OF SPEECH DEVELOPMENT IN CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISORDERS OF YOUNGER SCHOOL AGE

У статті проаналізовано специфіку розвитку усного мовлення у дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку. Зазначено, що мовленнєва діяльність цієї категорії дітей характеризується значними відхиленнями у фонетичній, лексичній, граматичній та комунікативній сферах, що зумовлено як органічними ураженнями мозку, так і низкою соціальних факторів. Розкрито основні чинники, які впливають на темпи та якість мовленнєвого розвитку, серед яких – знижена мовленнєва активність, слабка мотивація до спілкування, труднощі у засвоєнні мовних норм і структур. Здійснено аналіз актуальних підходів до логопедичної корекції усного мовлення: традиційних ігрових методів, вправ на розвиток фонематичного слуху, граматичних конструкцій, зв'язного мовлення, а також сучасних інноваційних засобів, включаючи інформаційно-комунікаційні технології.

Наголошено на необхідності індивідуалізації корекційного процесу з урахуванням психофізіологічних та емоційно-вольових особливостей дитини. Висвітлено значення створення мовленнєво-комунікативного середовища, мультидисциплінарної взаємодії спеціалістів та активного залучення батьків до логопедичного супроводу. Зроблено висновок про доцільність подальших досліджень, спрямованих на удосконалення диференційованих логопедичних програм та їх адаптацію до умов інклюзивної освіти. Особливу увагу приділено можливостям міжпредметної інтеграції, логопедичного супроводу освітньої діяльності та ролі мотиваційно-емоційного компоненту у підвищенні мовленнєвої активності дитини. Розглянуто перспективи впровадження інтерактивних логопедичних платформ, казкотерапії, логоритміки та моделювання мовленнєвих ситуацій у корекційно-розвивальному середовищі.

Ключові слова: порушення інтелектуального розвитку, усне мовлення, молодший шкільний вік, корекція мовлення, логопедична допомога, мовленнєвий розвиток, спеціальна освіта, інклюзивна освіта, психолого-педагогічні особливості, інформаційно-комунікаційні технології, логопедичний супровід.

The article examines the peculiarities of oral speech development in primary school children with intellectual disabilities. It has been estab-

lished that speech activity in this group of children is significantly impaired across all linguistic levels – phonetic, lexical, grammatical, and communicative – due to organic brain damage and unfavorable social environments. The article highlights the most common difficulties, such as poor articulation, limited vocabulary, inability to construct grammatically correct sentences, and weak motivation for communication. The author emphasizes the relationship between cognitive impairments and the slow pace of language acquisition in children with intellectual disabilities, as well as the necessity of timely, targeted speech therapy support.

Modern approaches to speech correction are analyzed, including traditional techniques (articulatory exercises, phonemic hearing training, vocabulary and grammar exercises) and innovative technologies. The role of ICT tools, interactive methods, and digital platforms in increasing children's speech activity and motivation is emphasized. Particular attention is given to the principles of individualization and the need for a comprehensive multidisciplinary approach involving speech therapists, psychologists, special education teachers, and parents. The author identifies the importance of creating a supportive speech and communication environment both in educational institutions and in the family.

The study also focuses on the emotional and motivational sphere of children and its influence on the effectiveness of speech development. It is proven that implementing speech-stimulating situations (story-based role-playing, dramatizations, interactive reading, logorhythmics) contributes to improved language skills and encourages active verbal expression. The article outlines effective practices for engaging families in the correctional process, recognizing parents as co-participants in the development of children's communicative competencies.

Furthermore, the article emphasizes the necessity for further scientific inquiry aimed at developing and adapting differentiated speech therapy programs suitable for inclusive education settings. It is suggested that future research focus on assessing the dynamics of oral speech development under various pedagogical and therapeutic conditions.

Key words: intellectual disability, oral speech, primary school age, speech correction, speech therapy, speech development, special education, inclusive education, psychological and pedagogical features, information and communication.

УДК 376-056.36:81'233:373.3(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/84.2.11>

Соколова Г.Б.,

докт. психол. наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, директор Навчально-наукового інституту фізичної культури, спорту та спеціальної освіти Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Цвірінько Є.О.,

вчитель з трудового навчання Одеської спеціальної школи № 75, аспірант Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Проблема розвитку мовлення у дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку є однією з центральних у сучасній спеціальній педагогіці та логопедії.

Усне мовлення виступає не лише засобом комунікації, а й важливим чинником когнітивного, емоційного та соціального розвитку дитини. У дітей з порушеннями інтелектуального розвитку

мовлення має уповільнений і специфічний характер, що зумовлює труднощі у формуванні звукової, лексичної, граматичної та комунікативної сторін. Спостерігаються помітні порушення артикуляції, недостатній словниковий запас, труднощі в розумінні зверненого мовлення та побудові зв'язних висловлювань. Такі мовленнєві порушення негативно впливають на навчання, соціалізацію та розвиток особистості школяра. Проблема

ускладнюється тим, що у дітей з порушеннями інтелекту часто відзначається низький рівень мовленнєвої мотивації та ослаблення контролю за власним висловлюванням. У молодшому шкільному віці надзвичайно важливо формувати передумови до активного мовленнєвого розвитку. Водночас, існує потреба у створенні ефективних логопедичних програм і педагогічних умов для корекції мовленнєвих порушень. Врахування психофізіологічних особливостей цієї категорії дітей є необхідною умовою для побудови результативного корекційного процесу. Актуальність проблеми обумовлюється не лише високою поширеністю мовленнєвих порушень серед дітей з порушеннями інтелекту, а й необхідністю забезпечення їхньої повноцінної інтеграції в освітнє середовище. Це вимагає комплексного науково-методичного підходу до вивчення та подолання зазначених труднощів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростання наукового інтересу до проблем мовленнєвого розвитку дітей з порушеннями інтелекту. Значний внесок у вивчення особливостей мовлення цієї категорії дітей зробили такі науковці, як О. Боряк, Ю. Галецька, І. Дмитрієва, С. Миронова, К. Тороп, які визначили типові прояви мовленнєвої недостатності у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. У роботах О. Боряк розглядається психолого-педагогічна характеристика дітей з інтелектуальними порушеннями, акцентується увага на тісному взаємозв'язку когнітивних і мовленнєвих процесів. Логопедичні аспекти корекційної роботи висвітлені у працях Ю. Галецької, О. Горбатюк, які підкреслюють потребу в системному і диференційованому підході до мовленнєвої терапії.

Окремі дослідники, зокрема Г. Блеч та О. Чеботарьова, акцентують увагу на необхідності розробки спеціальних методик для стимулювання мовленнєвої активності у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. У наукових публікаціях останніх років простежується тенденція до інтеграції логопедичних, психолого-педагогічних та нейропсихологічних підходів. Дослідження підтверджують, що мовленнєвий розвиток цих дітей має уповільнений темп і супроводжується різнорівневими порушеннями мовленнєвої діяльності. Науковці відзначають проблеми порушеної мотивації до мовленнєвої взаємодії, знижену здатність до узагальнення, сприйняття й аналізу мовної інформації.

Деякі автори підкреслюють важливість формування компенсаторних механізмів через розвиток невербальних засобів комунікації. У дослідженнях О. Боряк мовлення розглядається як функціональна система, тісно пов'язана з роботою мозку, що відкриває нові перспективи для нейропсихологічної діагностики мовленнєвих порушень. Також зростає

увага до інклюзивних аспектів розвитку мовлення, зокрема до створення мовленнєво-комунікативного середовища у загальноосвітніх закладах. У фокусі досліджень перебувають засоби візуальної підтримки, інформаційно-комунікаційні технології, арт-терапія та логопедичні ігри.

Проте, незважаючи на наявність значної кількості праць, існує потреба у подальшому поглибленні знань про вікову динаміку мовленнєвого розвитку дітей з порушеннями інтелектуального розвитку у молодшому шкільному віці. Особливо актуальними є питання ранньої діагностики, диференціації мовленнєвих порушень та ефективності корекційних програм. Недостатньо розробленими залишаються підходи до індивідуалізації логопедичної роботи з урахуванням типології порушень та пізнавальних можливостей дитини. У цілому, наукові джерела підкреслюють необхідність комплексного, міждисциплінарного підходу до вирішення проблеми формування усного мовлення в умовах спеціальної та інклюзивної освіти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значної кількості досліджень, недостатньо вивчено динаміку розвитку усного мовлення у дітей з порушеннями інтелекту саме в молодшому шкільному віці. Бракує науково обґрунтованих моделей індивідуалізованої логопедичної допомоги з урахуванням типів мовленнєвих порушень та рівня когнітивного розвитку. Недостатньо досліджено вплив емоційно-мотиваційної сфери на мовленнєву активність у зазначеної категорії дітей. Актуальною залишається проблема ефективної інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій у корекційний процес. Не повною мірою розроблено дієві методи формування зв'язного мовлення в умовах інклюзивного навчання.

Мета статті. проаналізувати специфіку розвитку усного мовлення у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Мовлення є провідним психічним процесом, який тісно пов'язаний з пізнавальною, емоційною, поведінковою й особистісною сферами. У дітей з порушеннями інтелектуального розвитку мовленнєва діяльність відзначається виразною недостатністю, що проявляється на всіх рівнях мовної системи. Особливості формування мовлення у таких дітей визначаються глибокими й стійкими порушеннями у функціонуванні центральної нервової системи, які впливають на темпи й якість психічного розвитку загалом [3]. Молодший шкільний вік є критично важливим для інтенсифікації мовленнєвого розвитку, адже саме в цей період діти активно включаються у процес навчання, розвивають комунікативні навички, засвоюють норми мовної взаємодії.

Згідно з дослідженнями Г. Блеч, діти з порушеннями інтелектуального розвитку мають характерні

труднощі в усіх ланках мовленнєвої системи: фонетичній, лексичній, граматичній, синтаксичній та комунікативній. Артикуляційні рухи у них недостатньо точні, координовані та свідомі, що спричиняє спотворення або пропуски звуків [2].

Як зазначає О. Бабяк, ці діти мають бідний словниковий запас, який формується повільно, із значними труднощами в активізації слів, використанні їх у відповідному контексті. Словесне позначення предметів, дій, явищ часто є поверховим, неточним, що ускладнює процес спілкування й навчання [1].

Граматичні структури мовлення також порушені. Діти рідко використовують складні речення, допускають численні помилки у відмінюванні, узгодженні частин мови, вживають неправильні граматичні форми. За даними досліджень Ю. Галецької, синтаксична будова мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями не відповідає віковим нормам: переважають прості речення, часто з пропущеними членами речення, що свідчить про низький рівень мовленнєвого розвитку [4]. Формування зв'язного мовлення ускладнене через недостатній рівень мислення, труднощі у побудові логічної послідовності висловлювань та недостатню мотивацію до комунікації.

Психолого-педагогічна наука виділяє низку факторів, що зумовлюють специфіку мовленнєвого розвитку дітей з порушеннями інтелекту. По-перше, це біологічні чинники – органічне ураження головного мозку, що є першопричиною інтелектуальних порушень. По-друге, соціальне середовище, у якому розвивається дитина, також суттєво впливає на мовленнєвий розвиток. Як стверджує К. Тороп, діти з порушеннями інтелектуального розвитку часто зростають у несприятливому мовному середовищі, що обмежує можливості для збагачення мовленнєвого досвіду. Брак якісного мовленнєвого зразка, неадекватне педагогічне керівництво та відсутність цілеспрямованої логопедичної підтримки призводять до вторинної мовленнєвої недостатності [6].

Особливої уваги заслуговує взаємозв'язок між рівнем інтелектуального розвитку та мовленнєвими можливостями. У дітей з порушеннями інтелектуального розвитку легкого ступеня спостерігається краща динаміка розвитку мовлення за умови своєчасного виявлення проблем та цілеспрямованої корекційної роботи. У дослідженнях О. Боряк відзначається, що саме у молодшому шкільному віці можливе формування передумов до компенсації мовленнєвої недостатності через розвиток залишкових мовленнєвих механізмів, стимуляцію мотивації до спілкування, активізацію слухової та мовленнєвої пам'яті [3].

Сучасні логопедичні підходи до корекції усного мовлення в дітей з порушеннями інтелектуального розвитку ґрунтуються на принципах комплексності,

системності, поетапності та індивідуалізації. У логопедичній практиці використовуються різноманітні методи, серед яких – артикуляційна гімнастика, логопедичні ігри, фонематичні вправи, вправи на розвиток словника, граматичних структур та зв'язного мовлення. Досвід показує, що найбільш результативними є заняття, які інтегрують ігрові елементи, візуальну підтримку (картки PECS, ілюстрації), мультимодальні стимулятори (жести, рухи, звуки). Як доводить К. Тороп, у роботі з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку слід надавати перевагу методам, які не лише коригують мовлення, а й розвивають загальні психічні процеси: увагу, пам'ять, мислення [6].

Останніми роками зростає інтерес до застосування інноваційних технологій у мовленнєвій терапії. Використання логопедичних мобільних додатків, мультимедійних презентацій, інтерактивних вправ дозволяє підвищити зацікавленість дітей і створити більш гнучке освітнє середовище. За результатами досліджень сучасних науковців, впровадження комп'ютерних засобів у логопедичну роботу сприяє інтенсифікації мовленнєвої активності, розвитку мовного слуху, автоматизації мовленнєвих структур [6; 8]. Такі засоби особливо ефективні при формуванні зв'язного мовлення та навичок діалогу, оскільки дозволяють відтворювати мовленнєві ситуації, близькі до реального спілкування.

Незважаючи на наявність широкого арсеналу методичних засобів, досить гостро постає питання адаптації корекційної роботи до індивідуальних особливостей кожної дитини. Як зазначає Г. Соколова, у роботі з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку необхідно враховувати рівень мовленнєвого розвитку, мотиваційно-емоційну сферу, особливості сприйняття, темп засвоєння матеріалу [5].

Успішна мовленнєва корекція також залежить від організації мовленнєво-комунікативного середовища. Створення ситуацій, що спонукають дитину до активного використання мовлення, значно підвищує ефективність корекційного процесу. Практика підтверджує, що впровадження мовленнєвих ігор у освітній процес, читання казок з елементами драматизації, театралізовані постановки, заняття з елементами логоритміки значною мірою сприяють розвитку діалогічного й монологічного мовлення [4; 6].

Важливо також відзначити роль сім'ї у мовленнєвому розвитку дитини. Батьки часто не володіють достатніми знаннями щодо особливостей мовленнєвого розвитку та потреб своєї дитини, тому логопедична просвіта родини є необхідним компонентом ефективної роботи. Спільна участь батьків у корекційних заняттях, виконання домашніх мовленнєвих завдань, участь у логопедичних тренінгах підвищує рівень комунікативної взаємодії

в родині, сприяє формуванню позитивного мовленнєвого клімату. Наукові джерела [3, 4, 6, 7] підтверджують, що співпраця логопеда з родиною забезпечує стабільність і системність мовленнєвих впливів на дитину.

Таким чином, специфіка розвитку усного мовлення у дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку проявляється у комплексі труднощів – від обмеженого словникового запасу й порушень звуковимови до низького рівня граматичних структур та зв'язного мовлення. Ефективна логопедична робота вимагає урахування не лише мовленнєвих, а й когнітивних, емоційно-вольових та соціальних особливостей дитини. Інтеграція класичних методик із сучасними технологіями, побудова комунікативного середовища, індивідуалізація підходів і співпраця з родиною є визначальними факторами успішної мовленнєвої корекції. Перспективними напрямками подальших досліджень є розробка ефективних диференційованих програм мовленнєвої корекції, адаптація сучасних ІКТ у логопедичну практику, а також вивчення динаміки мовленнєвого розвитку в умовах інклюзивної освіти.

Висновки. У результаті аналізу специфіки розвитку мовлення дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку встановлено, що мовленнєва недостатність у цієї категорії дітей є комплексною і охоплює всі компоненти мовної системи. Основними проявами є порушення звуковимови, обмежений словниковий запас, низький рівень граматичної та синтаксичної організації мовлення. Формування зв'язного мовлення ускладнене через особливості мислення, пам'яті, уваги й мотиваційної сфери. Ефективна логопедична допомога потребує системного, індивідуалізованого та мультидисциплінарного підходу. Використання інноваційних методик, візуальної підтримки, інтерактивних технологій і співпраця з родиною значно підвищують результативність корекційної роботи. Отже, подальші дослідження

мають бути спрямовані на удосконалення методик мовленнєвого розвитку та їх адаптацію до умов інклюзивного навчання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабяк О. О. Теоретичні основи розвитку емоційного інтелекту у школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Психологія та соціальна робота*. 2021. Вип. 1 (53). С. 9–25.
2. Блеч Г.О. Соціальні історії як засіб соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2021. Вип.3. С. 37–49.
3. Боряк О. В. Ключові аспекти діагностики, формування та корекції мовленнєвої діяльності молодших школярів з інтелектуальними порушеннями *Актуальні питання корекційної освіти. (педагогічні науки)*. 2020. № 15. С. 14–25.
4. Галецька Ю. Дослідження стану сформованості зв'язного мовлення учнів молодших класів з інтелектуальними порушеннями *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2021. № 17. С. 75–83.
5. Соколова Г. Б. Розвиток емоційної сфери школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови : науково-методичний збірник*. Київ, 2020. Випуск 16. С. 313–327.
6. Тороп К. С. Дослідження когнітивної компетентності у школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2021. № 1 (37). Ч. 1. С. 122–130.
7. Учні початкових класів із особливими освітніми потребами: навчання та супровід : навч.-метод. посіб. / Л. І. Прохоренко, О. О. Бабяк, В. В. Засенко, Н. А. Ярмола // за ред. В. В. Засенко, Л. І. Прохоренко. Харків : «Ранок», 2020. 160 с.
8. Чеботарьова О. Корекційно-розвивальна спрямованість змісту освіти учнів з інтелектуальними порушеннями. Особливості реалізації компетентнісного підходу в освіті дітей з інтелектуальними порушеннями: навчально-методичний посібник / за наук. ред.: О. Чеботарьової, І. Сухіної. К.: ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2019. С. 16–23.